

mely megérdemli, hogy az írójáról forgalomba jutott zavaros vélemények tisztázódjanak. Sajnos, nincs tehetségünkben Komáromy felfogásával ellenkezőt állítani e részben. Ő tisztázta az író származását, éles elműleg czáfolta meg az irodalomtörténet eddigi zavaros felfogását, mely tele volt a legképtelenebb ellenmondásokkal Toldynál és Kemény Józsefnél; fontos adatokat mondott el életéről, — csak az a baj, hogy még most sem tudjuk: mily ponton érintkezik Listi az író, s Listi a gonosztevő. S épen azért, mivel az írókat nem tartjuk oly becsmérleendőnek, mint általában tartják: ez a kérdés tisztázása irodalomtörténetünknek továbbra is feladata lesz.

Azt nem hisszük, hogy Komáromy adatait s ezekből vont következtetéseit Listi származására s életére vonatkozólag sikerül megczáfolni az irodalomtörténetnek: de talán a további kutatások hoznak még oly adalékokat fölszínre, a melyeknek segítségével sikerül valami fogódzót találnunk, hogy Listi ellentétes szenvedélyeit többé-kevésbé megérthessük, kétféle természetének közös rúgóit vizsgálhassuk, a melyek így sötét rejtélyben vannak előttünk.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Levéltári kútfők nyomán írta Éble Gábor. Budapest, 1891. Hornyánszky Viktor sajtója. 100 lap, ára 1 frt.

Az a XVIII. századi magyar nyomda, melyről e füzet szól: a gróf Károlyi család nagykárolyi nyomtató-műhelye. Mind eddig utolsórendű nyomdának tartottuk. Nem ok nélkül. Feltett célünk volt, hogy a Nyomdászat történetének újabb, bővített kiadásában vidéki nyomdászatunknak elmardott voltát épen a nagykárolyival fogjuk jellemezni. E culturalis intézettel szándékoztuk bemutatni fölöttébb incultivált állapotainkat a jelen század elején.

Arany János életében ugyanis, a károlyi nyomdáról és nyomdászról, Gőnyei Gábor uramról, ezeket az emlékezetre méltó sorokat olvastuk:

«A társulat Nagy-Károlyban ütötte föl sátorfáját s a játéksort megkezdendő volt. A játszandó darab színczédulájával ő (t. i. Arany János) ment el a nagykárolyi nyomdászhoz, hogy azt kinyomassa és a nyomdai hibákat egyszersmind kijavítsa. Midőn kellő tudakozódás után a nyomdász házát megtalálta és ennek udvarába belépett, az udvaron

egy fehér gubás öreg emberrel találkozott, ki favágással volt elfoglalva és a kit Arany nem nézhetett egyébként, mint a nyomdász cselédjének. Tudakozódott tehát attól, hogy a nyomdászt merre találja meg? A gubás öreg ember a kérdészködésre fölegyenesedve s a favágó fejszét még mindég kezében tartva, kijelentette, hogy ő maga a nyomdász és nyomdatulajdonos. S midőn azután Arany jövetele célját előadta, a nyomdász dűnnyögve és nagy ímmel-ámmal úgy nyilatkozott, hogy majd utána néz: talál-e nyomdájában annyi betűt, mely a színczédulához elég legyen. A nyomdászszal együtt ekkor egy kamaraforma helyiségbe mentek és igen sok fiókban és ládában, több óráig tartó keresgélés után, összeszedtek annyi betűt, a mennyit a fenforgó szükségletre elegendőnek gondoltak; egyszersmind ki is szedték nagy sokára a betűket, s miután valahogyan a nyomdafestéket is elkészítették, a színczédulákat egyesült erővel ki is nyomták.»*

Éble úr, bár kiterjeszkedik a károlyi nyomda egész történetére, a fentebbi rendkívül tanulságos adatot nem ismeri, s ennél fogva nem mutathatja be a nyomdát azon nyomorult állapotában, melybe akkor jutott, midőn a Károlyi családi levette róla kezét. Kárpótol azonban bennünket azzal, hogy a nyomda fénykorát, teljesen megbízható, eddig ismeretlen források tükrében, élethíven tárja szemünk elé.

A nyomdát gróf Károlyi Ferencz alapította 1754-ben. Károlyi Ferencz, a pacificator egyetlen fia, illustris származásához képest, eddigelé mélységes homályban rejtőzött. Egyszerű alakjának egy pár értékes vonását e munkából látjuk meg legelőször. Emberszerető, — tán már műveltségénél fogva, mert a francia irodalmon él, mely abban az időben a humanus eszmék tárogatója; istenfélő, ki templomokat és iskolákat épít, két vallásos művet fordít francziából magyarra, istápolja a katholicismust, de nem oly exclusive, mint a többi Károlyi. Közvetlen elődei állították helyre a katholicismust Tiszántúl; azok vittek jezsuitákat Nagy-Bányára és Szatmárba, piaristákat Károlyba, barátokat Kaplonyba és Nyír-Bátorba stb. stb. Károlyi Ferencz, egyházának ép oly buzgó támogatója mint elődei, de felvilágosultsága általános humanus célok érdekében is áldozatokra tudja gerjeszteni.

A budai és kassai nyomdák látták volna el szükséges könyvekkel, főképen tankönyvekkel Szatmár vármegyét. Mindkettő távol esik a megyétől, s nagy költségbe került a könyvek odahurczolása úttalan úton. Károlyi Ferencz elhatározza, hogy uradalmi központi helyén nyomdát állít. S midőn nyomdászul az új intézetbe Szatmárnémeti Pap István, ki

* Ercsey Sándor: Arany János életéből. Budapest, 1883. 16. l.

tudós és typographus egy személyben, valamint Biró Mihály, mindketten *reformátusok*, ajánlkoznának: felfogadja őket, nem tekintve vallásukat, nem tekintve a sok kellemetlenséget, melyet a «kis sváb» fényi plébánus, s az «egri basa» t. i. gróf Barkóczy Ferencz egri püspöktől kell majd a miatt szenvednie.

A királyi szabadalom kieszközlése nagy bajjal járt. Folyamodványában Károlyi a nyomdászok vallásáról mélyen hallgat, ellenben kiemeli családjának a római vallás körül szerzett nagy érdemeit, valamint, hogy a királynétől erősen dédelgetett egyesült görög szertartású egyházi könyveknek ez lenne egyetlen nyomtatóhelye Magyarországon. Az engedély megadásánál bizonyára ez utóbbi pont volt a döntő. A kanczellár is, ajánlatában, arra fekteti a főszűlyt, hogy a görög egyesültek szertartásaihoz szükséges könyvekre való nyomda az egész országban nincsen, ugyanazért a legszükségesebb könyvek, — melyek nélkül a katolikus nép műveletlen része lelkiileg nem oktatható kellőképen, — távol vidékekről, a gazdagabb plébániákat is megerőltető költségen szerezhetők be, vagy pedig a görög nemegyesülteknek karlóczai nyomdájából, azzal a természetes veszélylyel, hogy az egyesültek könyveibe azon a réven különböző heterodox tanok csúsznak be.

Kár, hogy Éble úr nem kutathatta ki, hogy a károlyi nyomda mikép felelt meg annak a czélnak, a melyért voltaképen felállították? Bár a szerző a nyomda termékeinek sorozatát adja, abból még arról sem győződünk meg, volt-e a nyomdában *patkó-írdás*, mert a nyomda összes termékei közt egyetlen román vagy ruthen nyelvű munka sincs megemlítve.

A nyomda műszerei a lőcsei hírneves Brewer-féle felosztott nyomdából kerültek ki. A nyomdászok kezdetben Szatmárnémeti Pap István és Biró Mihály, aztán az előbbi egyedül. E korból való a Tissot-Marikowzki-féle *Néphez Való Tudósttás*, melynek tulajdonomban lévő példányán Szatmárnémeti Pap István nevét ekkép találtam fölemlítve: «Ki-Nyomtattatott Nagy-Károlyban A. N. M. Grof Karoli Antal Ur Typografiájában *Szatmari Nagy Páp Istvan* Typ. által 1772.»

E tudós typographusnak szerzőnk bőven ismerteti életét, s egész terjedelmében közli igen érdekes végrendeletét. — Általánosabb érdekű e pontban az a tény, melyben Éble úr csak «élelmességet» lát, én ellenben, a XVIII. század uralkodó eszméinek egy hozzánk vetődő sugarát vélem megpillantani: hogy Szatmárnémeti Pap István, ámbár református volt, 1758-ban a *Páduai Szent Antal solosmája* című, általa reimprimált ájtatos könyvhöz maga írta az előszót, a végezt, hogy «a kegyes lelkek, kivált e könyv nélkül való földön az Ur

Istent dicsérik, szenteiben kimutatott nagy erejét csudálják s a szerént ahitatosságok által magokat Isten előtt kedvesebbekké tegyék».

Ez egy — bár Voltaire-ral egy időben élő, de világnézetében még Voltaire előtti deista tudós beszéde, ki a harmincz évvel azelőtt megjelent *Christianity as old as the creation* nyomdokain jár, mint — nézetünk szerint — annyi más kálvinista abban az időben.

Pap István társáról, Bíró Mihályról, nincs szerzőnknek mondanivalója. Csak annyit ír róla, hogy typographus volt, mit részünkről kiegészíthetünk azzal, hogy 1752-ben Debreczenben saját czége alatt volt nyomdája. Kétségkívül egyenest onnét ment Károlyba, hol 1754-ben mint szakértő, a nyomtatás mesterségében kevésbé jártas Pap Istvánnal együtt rendezte be a nyomdát. E helyen megragadom az alkalmat, hogy helyreigazítsam az iparművészeti múzeum által rendezett könyvkiállítás alkalmával a magyarországi nyomdászatról (1711—1848) írt cikkemnek egy állítását. Ott ugyanis azt mondom, hogy Lugossy József egy 1752-diki debreczeni nyomtatványt küldött a kiállításra, melyen nyomdász gyanánt Bíró Mihály van megnevezve, kinek neve eddigelé ismeretlen volt nyomdászunk történelmében.* Azóta véletlenül rábukantam, hogy bizony csak én nem ismertem, de nyomdászunk története, illetőleg az a derék Bod Péter épen 1752-ről említi Bíró Mihályt, mint debreczeni nyomdászt.**

A Károlyi család 1827-ig tartotta fenn az egykor igen szükséges, később jelentőségét veszített nyomdát. Akkor aztán gr. Károlyi György jószágigazgatója, a már csak leginkább uradalmi taxa- és kocsmalibellusok meg robot-poléták nyomtatásával foglalkozó műhelyet a joggal, házzal és belséggel együtt 3500 váltó forinton a fehér gubájáról már előttünk is ismeretes Gönyei Gábor typographus és könyvkötőnek örök áron eladta, kinek családja kezén maradt az üzlet egész 1884-ig.

A károlyi nyomda nem vitte előbbre a nyomdászatot hazánkban, s ép az a Pap István-nyomatta lap is, melyet szerzőnk a nyomda kiválósága jeléül közöl facsimilében (58. l.), világosan tanúsítja, hogy bizony a mi nyomdáink közt is hátul maradt a nagykárolyi, hátul még abban az időben is, Bessenyei fellépte idején, midőn Károlyi Antal hadi diszitényű teljes címerét nyomatta kiadványaira.

Szerintem e nyomda általános jellegű jelentőségét hiába

* Kalauz az orsz. magy. iparművészeti múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest, 1882. 158. l.

** Bod Péter jegyzetei az Erdélyi Fénikshez. 1767, B ívszám.

keressük abban, hogy minő betűkkel nyomatott, mert a kinek szeme van, láthatja, hogy bizony kopott, pecsétvető, karancsi betűkkel.

A károlyi nyomda szerintem magyar művelődéstörténelmi szempontból annyiban nevezetes, mert concret tanubizonyosság arról, hogy a XVIII. század derekán XIV. Lajos udvarából Bécsbe is eljutott már, ott lakó főuraink közé az a szellem, mely az igazi grand seigneurtól megkövetelte, hogy áldozatot hozzon a tudomány és művészet érdekében, «mivel — mint Károlyi Ferencz írja Mária Teréziához a nyomdai szabadalomért folyamodván — az országok és tartományok csak akkor juthatnak virágzásra, ha az elmék a szépművészetek és tudományok által kiműveltetnek». Kétségkívül ez a felvilágosult, humanus szellem vitte Károlyi Ferenczet arra, hogy a műveltség terjesztése végett «tekintetbe vévén nemcsak az iskolákban oktató ifjúságot, hanem egyszersmind azon egész vidéket»: a puszták szélén, lápság és vadon erdőség közepette egy szerény kis nyomdát állítson.

BALLAGI ALADÁR.

Horváth Adám életrajza. Írta: Garda Samu. Nagyenyed, Wokál Fános kiadása. Ára 1 frt 20 kr.

Garda könyve beszámoló arról, hogy mit végzett eddig, s hogy milyen eredményekre jutott: megtudjuk azt is, hogy mily irányban szándékozik tanulmányát kibővíteni. Horváth Adám, még irodalomtörténeti szempontból is, inkább különöségeivel, semmint érdemeivel vonz s nevezetes, hogy Garda milyen nehezen találja el azt a szempontot, melyből Horváthot meg kell itélnünk. Egész könyve tusakodás magamagával e kérdésen. Innen ellentmondásai ítéleteiben, melyek közül egyikre-másikra alább rá fogunk mutatni. Nem mondhatjuk, hogy adatait, melyeket szorgalmasan gyűjtött, ügyesen csoportosította s kellően feldolgozta volna. Nem tudja Horváth Adám lelki fejlődését megértetni, csak vázolja élete külső történetét.

1760 május 11-én született Horváth Adám Kömlődön, Komárommegyében. Atyja ref. predikátor volt, ki fiát 13 éves koráig népiskolába, még pedig többhelyt, járatta, ekkor Debreczenbe adja fel, a collegiumba s ott is marad 20 éves koráig. Vig diák-életet folytatott. Kazinczy 1789-ben, Debreczenben jártában, azt írja neki, hogy korbély életed mai napig fenn van. De a mellett jól tanult s különösen a mathesisben tűnt ki, s eltávozásakor a híres Hatvanitól